



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

e-ISSN: 2147-6152

Yıl 10, Sayı 26, Nisan 2021

Makale Adı /Article Name

Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği'nde
Siber Güvenlik Politikalarının
Gelişimi

Improvement of Cyber Security
Policies in the Association of
Southeast Asian Nations

Yazar/Author

Ercan İnce

Dr. Öğr. Üyesi, İğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, e-posta:
ercan.ince@igdir.edu.tr,  ORCID: 0000-0003-4821-8140

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 19.11.2020

Kabul Tarihi: 22.11.2020

Yayın Tarihi: 30.04.2021

Sayfa Aralığı: 819-835

Kaynak Gösterme

İnce, Ercan (2021). "Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği'nde Siber Güvenlik Politikalarının Gelişimi", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 26, s. 819-835.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

ÖZ

ASEAN'ın kolektif güvenlik inşa etme çabaları, teşkil edildiği 1967 yılından itibaren katlanarak günümüze kadar ulaşmıştır, bu süre zarfında güvenlik ve tehdit konularının bünyesinde ciddi küresel değişiklikler olmuş, bu değişiklikler ASEAN'ın da benzer bir politika izlemesine neden olmuştur. ASEAN teşkil edilirken akılda olan ilk iki madde huzur ve refahın tesis edilmesi ile sömürgecilik deneyimlerinden yeni kurtulmuş olan, birbirine yakın coğrafi konumlara sahip güneydoğu Asya ülkelerinin teşkil ettiği yeni ulus devletlerin yakınlaşmasını sağlamak olmuştur. ASEAN'ın burada kesin bir başarısı söz konusudur. Bu ortak dayanışma ve ilişkilerin gelişimi ise teknoloji alanında ASEAN'ın özellikle bilişim ve siber alanlarda daha ciddi güvenlik adımları atmasına neden olmuştur. Siber güvenlik konusu uzun süredir gerek bölgede ve gerekse küresel anlamda ciddi bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Siber saldırıların ve tehdit sayılarının artması, ASEAN'ı da konuya ilişkin önlem almaya itmiştir. 2018 yılında ASEAN Siber Güvenlik Konferansı da bunlardan bir tanesidir. Singapur'da yapılan toplantı, geleceğe dair siber alanda ortaklık ile birlikte üye devletlerin ve ilişkide buldukları bölgesel ve bölge dışı devletlerin de siber alanda güvenlik tesis etmeleri için zemin hazırlamıştır. Bu çalışma, öncelikle ASEAN'daki güvenlik algısına değinmiş ve zaman içerisinde bunun dönüşümü ile siber güvenlik alanında atılan adımlar mercek altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siber Güvenlik, ASEAN, Güneydoğu Asya.

ABSTRACT

ASEAN's efforts to build a collective security have reached the present day by growingly since its establishment in 1967. During this period, there have been serious global changes in the concept of security and threat issues, and these changes have caused ASEAN to follow a similar policy. When establishing ASEAN, the first two items that came to mind were the establishment of peace and prosperity. In addition, the aim was to bring the new nation-states established by the countries of southeast Asia with close geographic locations, which were liberated from colonial rule, to converge. ASEAN gained a definite success here. The development of this common solidarity and relations have caused ASEAN to take more serious security measures in the field of technology, especially in the informatics and cyber fields. Cyber security issue has been considered as a serious problem both in the region and globally for a long time. The increase in cyber attacks and number of the threats, pushed ASEAN to take precautions regarding the issue. The ASEAN Cyber Security Conference in 2018 is one of these measures. The meeting held in Singapore, together with the partnership in the future cyber field, laid the groundwork for member states and regional and non-regional states to establish security in the cyber field. This study firstly touched upon the security perception in ASEAN and the transformation of this and the steps taken in the field of cyber security over time were examined.

Keywords: Cyber Security, ASEAN, Southeast Asia.

GİRİŞ

Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği, uzun bir süredir uluslararası ilişkiler alanında ciddi bir bilmece oluşturmaktadır. ASEAN öncesinde bölge devletleri genelde kendi aralarında bölünmüş vaziyetteydiler. Ekonomik ve siyasi çıkarlar birbirini tamamlayıcı olmaktan ziyade daha rekabetçi bir tutum içerisinde olmuştur. Tek taraflılık ise çok taraflılıktan daha fazla etkisini bölgede göstermekteydi. Esasen bölgede daha önceki bölgesel teşkilat oluşturma girişimlerinin verdiği ümitsizlik ve ASEAN işbirliğinin genellikle sınır bozucu derecedeki yavaş temposu sebebiyle, bölge kamuoyları tarafından ASEAN'ın sadece meselelerin konuşulduğu, ancak

hiçbir şekilde caydırıcı karar veya yaptırım uygulayamayan bir platform olarak karakterize edilmesine sebep olmuştur (Temiz, 2021, s. 182).

ASEAN'ın bölgede ortaya çıkan krizlere cevap verme konusunda yaşadığı zorlukları - özellikle de, 1997'deki Asya mali krizi, 2003 SARS krizi, Myanmar ve Endonezya'da palmiye ve tropikal orman yangınlarının yol açtığı ve uzun süre devam eden duman kirliliği ve yeni bir ASEAN tüzüğü'nün bölge devletlerince ortak bir şekilde onaylanması karşısındaki zorluklar da göz önüne alınacak olursa-ASEAN içi koordinasyon sorunlarının, özel sorunları daha da içinden çıkılmaz bir hale soktuğu hemen anlaşılmaktadır (Severino, 2008, s. 24).

Öte yandan, tüm bu sorun çözme konusundaki kargaşaya rağmen ASEAN'ın, bir zamanlar geçici ve kırılabilir olan Güneydoğu Asya'nın bu parçalanmışlığının dönüşümüne yaptığı olumlu etki inkâr edilemez. ASEAN, yönetimde tek veya birkaç devletin veya kişinin baskın liderlik sağlamasına izin vermemiştir. Bundan ziyade, güneydoğu Asya ülkelerini bölgenin en acil ekonomik ve güvenlik sorunlarının bazılarını yönetme yollarını araştırmak için bölgesel forumlar geliştirme konusunda girişimci ve entelektüel bir kolektif liderlik sağlamıştır (Temiz & Aydoğdu, 2019, s. 580).

ASEAN, birçok kesim tarafından yetersiz ve zayıf bir bölgesel işbirliği teşkilatı olarak değerlendiriliyorsa da, 1967'de ortaya çıkışı, birçok siyasetçi ve akademisyen tarafından Güneydoğu Asya bölgesinin uluslararası ilişkilerinde son derece önemli, kritik ve stratejik bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir (Ba, 2009, s. 2). Buna göre, ASEAN'ın 1967'de ortaya çıkışıyla birlikte, çatışmacı politikaların yoğun olarak görüldüğü bir dönemden, daha istikrarlı ilişkilerin tesis edildiği ve bu istikrar nedeniyle artan işbirliğinin etki ettiği bir yeni düzen ortaya çıkmıştır (Temiz, 2020b, s. 373). Bununla birlikte ASEAN'ın, Güneydoğu Asya'nın ekonomik dinamizmine ve bölgesel girişimlere kısmi bir istikrar sağladığı ifade edilebilir. Bu nedenle de hem güneydoğu Asya bölgesinin, hem de bölge devletlerinin çatışmacı ilişkilerinin elli yıl önce ne kadar kırılabilir olduğunu günümüzde anlamamız zorlaşmaktadır (Bentley, 1986).

ASEAN'ın kurulduğu dönemde çatışma ve bölünme, bölge devletlerinde hemen hemen her siyaset seviyesinde görülmekte ve bölge ilişkilerine ciddi zarar vermekteydi. Bölge devletlerinin birçoğunun yeni kurulmuş olması ve keyfi olarak çizilmiş sömürge sınırlarından kaynaklanan problemler ve çatışma konuları (Temiz,

2020a, s. 222), güneydoğu Asya'nın yerel kalkınma açısından ileriye dönük pek umut vadetmeyeceği düşüncesini arttırdı. Bununla birlikte güneydoğu Asya'nın uluslararası politikası da istikrarlı görünmüyordu. Küresel düzeyde, bölge devletleri kendilerini büyük güçler tarafından müdahalelerin ve Soğuk Savaş çatışmalarının hedefi ve aracı olarak görmeye başladılar (Amer, 1988).

Bölgesel düzeyde çatışma ve müdahale, ASEAN'ın kurucu olan devletlerinin (Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland) 1967'de kurduğu olumlu ilişkilerden önce pekte normal gözükmemekteydi. Endonezya ve Malezya arasındaki ilişkiler, Endonezya'nın Malezya üzerinde başlattığı "çatışma-konfrontasi" politikası sonrasında da hemen normalleşmedi (Temiz, 2019c, s. 247).

ASEAN'ın kurucu üyeleri arasındaki ilişkiler, ASEAN'ın sağladığı platform ve işbirliği ekseni politika sayesinde öyle değişmiştir ki, üye ülkelerden bazıları, ASEAN'ı barışçıl bir değişimin güvenilir şekilde beklentileri karşılayabilen bir güvenlik topluluğu olarak karakterize etmekte ve üye ülkelerin ilişkilerinin derinleşmesinden kaynaklanan memnuniyeti açıkça dile getirmektedirler. Unutulmamalıdır ki, ASEAN içi bölgesel koordinasyon ve uyum hala sık sık zorluk ve gerginlikle karşı karşıya kalmaktadır. Bununla birlikte bölge, kuruluş yıllarındaki durumuna nispeten çok daha işbirlikçi ve istikrarlı bir bölge halinde varlığına devam etmektedir. Peki, neden bu olumlu adımlar, sorun çözme mekanizmasını kolaylaştırmamıştır (Acharya, 2012, s. 31).

Özellikle, maddi gücü ayrıcalıklı kılan yaklaşımlar açısından bakıldığında, güneydoğu Asya'nın bölgesel küçük devletlerin örgütlenmesinde ve bölgesel bir düzenleme oluşturulmasında veya geliştirilmesinde belirleyici bir rol oynama noktasına geldikleri açıkça görülmektedir. ASEAN'ın, günümüzde bölgesel küçük devletlerin kapasitelerinden çok daha büyük güçler içerdiği yadsınamaz. Bunlardan dikkat çekenleri arasında ASEAN Bölgesel Forumu (ARF) (ASEAN, 2018b), ASEAN Plus Three (APT) ve en son olarak Doğu Asya Zirvesi (EAS) (ASEAN, 2012) yer almaktadır. Esasen, ASEAN'ın bölgeselleşmesi, doğu Asya ve Asya Pasifik düzenlemeleri gibi anlaşmalardan da kaynaklanmaktadır.

Yakın zamana kadar, uluslararası ilişkiler çalışmaları, fikirlerin rolünü en aza indirgeme eğilimindeydi. Ancak, zaman içerisinde çeşitli araştırmaların ortaya çıkardığı gibi, fikirler beklentileri, davranışları ve dünyayı şekillendirmede güçlü roller oynamaktadır. ASEAN'a baktığımızda ise Güneydoğu Asya bölgesindeki

güvensizlik ve sıkça devletlerin birbirinin iç işlerine müdahale olayları, birliğin ortaya çıkışı konusunda bizlere fikir vermektedir (Severino, 2008, s. 13). ASEAN bünyesinde bulunan devletler, ikili ilişkiler ve ortak kaygılarla ilgili konularda fikir birliği ve uzlaşma noktaları belirlemiş, sürdürmüş ve takip etmişlerdir. Tüm bu süreçler boyunca meseleler konuşularak değerlendirilmiş ve uzlaşma noktaları tespit edilmeye çalışılmıştır (Temiz, 2019a, s. 1093).

ASEAN'ın bu diyaloga dayalı platformu, yeni sosyal normlar ve yeni bir bölgesel diyalog kültürünün yanı sıra, saygıyı vurgulayan ve özellikle de uzlaşmaya dayalı bölgesellikte daha da görünür şekilde tezahür eden, yüz yüze olmayan, kapsayıcı bir katılımı vurgulanan yeni sosyal ve kurumsal uygulamalar üretilmesine sebep olmuştur (Severino, 2008, s. 25). Bu tür değişikliklerin pratik etkisi ise, sorunların şiddet içermeyen çözümüne ve devletlerin bölgesel çatışmadan çok çözüme yönelik çalışması gerektiği düşüncesine dayanan bölgesel bir sistemin ortaya çıkmasıdır.

1. ASEAN'da Bölgesel Güvenlik Meselesinin Dönüşümü

Güvenlik tehditlerine karşı bölgesel yaklaşımlar ASEAN içerisinde yeni ortaya çıkmış bir durum değildir. 1994 yılında, ASEAN Bölgesel Forumu'nun (ARF) kurulması ile birlikte, güneydoğu Asya ülkeleri ve bölge dışı diyalog ortakları, güvenlikle alakalı bölgesel sorunları giderme yollarını araştırmaya başlamışlardır. ARF gibi büyük organizasyonlar, bölgesel anlamdaki karmaşık problemleri pratik yollarla çözebilmek için son derece elverişli bir zemin de oluşturmaktadır (Temiz, 2019b, s. 1330).

11 Eylül sonrası ortamda, APEC gibi diğer bölgesel kuruluşlar da politika gündemlerine bölgesel güvenlik sorunlarını da dâhil etmeye başlamıştı. Bu anlamda, siber güvenlik tehditlerine karşı politika geliştirmede, yakın zamanda ortaya çıkan bölgesel güvenlik mekanizmalarının yanı sıra, önceden var olanlardan da yararlanılmıştır. Dolayısıyla, bölgesel ve bölge dışı devletler, siber kapasitedeki eksikliklerin üstesinden gelme çalışmalarında, siber güvenlik tehditlerinin yol açtığı zorlukları azaltmak için ASEAN ve APEC gibi bölgesel kuruluşlarla da ortak çalışma politikaları geliştirmektedirler (Thomas, 2009).

11 Eylül saldırılarından sonra ABD başkanı George W. Bush, Güneydoğu Asya'yı ABD'nin küresel teröre karşı başlattığı savaşın ikinci cephesi olarak nitelendirmiştir. Endonezya, Malezya, Tayland ve Filipinlerdeki bazı bölgelerin El

Kaide'nin hareket planlarında belirgin bir şekilde yer aldığı iddiaları göz önüne alındığında bu açıklama pek şaşırtıcı görülmemektedir. El Kaide için ise Güneydoğu Asya, kendi hedefleri için son derece önemli bir bölgedir. 11 Eylül'den önce dahi Güneydoğu Asya, terörist faaliyetlerin görüldüğü yerlerden biriydi. Bölge, yerli radikal gruplara ev sahipliği yapmaktaydı. Bu grupların bazıları Afganistan'da eğitim görmüş gruplardı. 90'lı yılların başından bu yana, El Kaide'nin etkisi bölgeye yavaşça yayılmış ve örgüt, bölgede kapsamlı ve köklü ağlar geliştirebilmiştir. Bu süreç, Güneydoğu Asya'nın büyük nüfusu, serbest ve geçirgen sınırları, toplumsal sorunlar ve zayıf yönetim etmenleri nedeniyle de kolaylaşmıştır (Temiz, 2020c, s. 241).

ASEAN'da siber güvenlik tesis etmeye yönelik girişimler iki biçimde ortaya çıkmıştır. İlk olarak, e-ASEAN süreci ile bölgesel kapasite ve kaynakları iyileştirmek amacıyla genel bir girişimde bulunulmuştur. İkincisi ise, ulusal güvenliğin dünya genelinde çöküşünden siber alanı, özellikle de suç ve terör örgütleri temelli faaliyetlerden korumak için daha açık bir dizi girişimde bulunulmuştur. Buna karşın APEC, farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Siber konular temel olarak telekomünikasyon başlığı altında ele alınmaktadır. Bununla birlikte, ASEAN'da da olduğu gibi, tehditleri önleme çabaları, uluslararası suç ve terörle mücadele yollarını tespit etmeye bağlanmıştır. Her iki kuruluş için de suç ve terörizm kaynaklı siber güvenlik tehditlerine karşı mücadele ihtiyacı, bölgesel siber güvenlik politikalarının temel noktasını oluşturmaktadır. Burada ise suç ve terörizmin temel nedenleri olarak yoksulluk ve az gelişmişlik belirlenmiştir (ASEAN, 2018a).

2. E-ASEAN

E-ASEAN girişimi 1999 yılında Manila Zirvesi'nde, bir ASEAN e-alanı oluşturmak için gereken fiziksel, yasal, lojistik, sosyal, ekonomik altyapıyı içeren geniş tabanlı ve kapsamlı bir eylem planı geliştirmek amacıyla, ASEAN gelişme stratejisinin bir parçası olarak başlamıştı. Bu girişimin temel amacı, daha az gelişmiş güneydoğu Asya ülkelerinin, sosyo-ekonomik durumlarını geliştirmelerine destek vermek, diğer ASEAN ülkeleriyle aralarında olan dijital bölünmüşlüğü veya mesafeyi aşmalarını sağlayacak bilgi ve iletişim teknolojileri yöntemlerini toplu olarak araştırmaktır. Dönemin Singapur Başbakanı Goh tarafından bu siber alan, "tek bir elektronik alan" olarak tanımlanmıştır (Thomas, 2009).

Bu girişimin amacı, ASEAN içinde daha derin bir entegrasyon sağlamak amacıyla, e-stratejiler geliştirmektir. Sonuç olarak bu girişim, 2000 yılında e-ASEAN Çerçeve Anlaşması'nın imzalanmasına sebebiyet verdi. Bu entegrasyon sayesinde, özellikle BİT ve e-ticaret alanlarında daha derin bölgesel işbirliği sağlamak için bir platform ortaya çıktı.

Çerçeve Anlaşma'nın 2000 yılında imzalanmasından sonra, ASEAN'ın bu alandaki işbirliği derinleşti ve daha görünür hale geldi. Eylül 2003'te Singapur Protokolü, ASEAN Telekomünikasyon ve Bilgi Teknolojileri Bakanları (TELMIN) tarafından kabul edildi. Bu şekilde, bölgesel kalkınmanın daha koordineli bir şekilde geliştirilmesi için tasarlanan bazı ortak politika projelerine ek olarak, bölgede küçük ve orta ölçekli işletmelere yardımcı olmak amacıyla olan bir BİT eğitim merkezi ağı da kurulmuştur (ASEAN, 2015).

ASEAN, bölgesel siber bağlantılarını ve kapasitesini derinleştirmeye çalışması ile beraber, Çin'i (ASEAN + 1 himayesinde) teknoloji ve uygulama geliştirme, insan kaynakları gelişimi ve güvenli ağların inşası ve bölgesel ve uluslararası siber suç örgütleriyle mücadele konularında, yeni BİT ağlarının oluşturulması konusunda ortak hareket etmeye başladı. Ayrıca, Çin, Japonya ve Güney Kore, ASEAN + 3 mekanizması çerçevesinde bu sürece dahil olmuştur (ASEAN, 2018c).

Siber meseleler konusunda daha yakın bir işbirliğinin katalizörü görevi gören bu programlar sayesinde ASEAN, uluslararası siber suç ve siber terörizm alanlarının daha geleneksel olarak algılanan siber güvenlik meselelerine yoğunlaşmaya başlamıştı. TELMIN toplantıları gibi bazı zirvelerde, siber güvenlik sorunları e-geliştirme programlarıyla bağlantılı olacak şekilde işlenmişti. Örneğin, bu sürecin bir parçası olarak, ASEAN ülkeleri, 10 üye devletin tamamı 2005 yılına kadar Ulusal Bilgisayar Acil Durum Müdahale Ekipleri'nin daha operasyonel hale gelmesini sağlamak amacıyla geliştirmeye destek olma kararı almışlardır. Bununla beraber TELMIN, ASEAN'ın siber güvenlik mekanizması için sanal bir forumun oluşturulmasını da sağlamıştır. Ayrıca, güvenlik ajansları arasında bilgi alışverişini, standartların oluşturulmasını ve işbirliğini koordine etmek için ortak bir çerçeve geliştirmeye çalışmıştır.

2001 yılının ortalarına gelindiğinde, siber güvenlik meselesinde attığı adımlar ASEAN'ın diğer politik organlarının da dikkatini çekmesi ile birlikte, siber

suçun bölgesel yönleriyle de ilgilenilmeye başlanmıştır. Bu durum ise, ASEAN'ın barışı, güvenliği, refahı ve ilerlemeyi, bölgenin sosyal ve ahlaki yapısı üzerindeki ciddi etkisi göz önüne alındığında, uluslararası suçlardan sorumlu ASEAN bakanlarının siber suçlar konusunda işbirliğini daha da güçlendirmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Seow, 2018).

Bir dereceye kadar, 11 Eylül olaylarının yansımaları, siber güvenliğin bölgesel düzeyde güvenceye alınma çabalarına kısmen de olsa destek verdi. Bununla birlikte, bölge liderleri ve üst düzey yetkililer tarafından yapılan açıklamalar ve bunların kullandıkları ilgili sistemlerin güvenli hale getirilmesi ve ayrıca bölge ülkelerinin çalışmaları ile hukuk sistemleri, bilgi alışverişi ve taraflar arasında iade anlaşmaları geliştirme girişimlerinin hepsi, genel itibariyle bir ihtiyaçtan ziyade politiktir olarak ortaya çıkmıştır (Thomas, 2009).

Ayrıca, siber terörizmin görece yeniliği, ASEAN'ın tehdit algısı açısından göz önüne alındığında, alınmaya çalışılan önlemler nispeten hafif görünmekteydi. Buna rağmen 2003'ten itibaren, internet üzerinden yapılan herhangi bir doküman yada program indirme işleminde, siber güvenlik tehditlerine karşı daha sağlam ve koordineli bir şekilde önlem alınması konusunda daha fazla hassasiyet gösterilmiştir (Acharya, 2012).

2004 yılında ASEAN Bölgesel Forum'u üyeleri, siber terörle mücadele için bölgesel bir mekanizmanın kurulması konusunda anlaşma sağladı. Bunun somut bir sonucu, üye ülkeler arasında bilgi paylaşımını kolaylaştırmak amacıyla Ekim 2007'de Güney Kore tarafından düzenlenen ARF Siber Terörizm Zirvesi idi. Bunu, Kasım 2008'de Terörizm ve İnternet konulu bir ARF konferansı takip etti. Diğer somut girişimlere bakıldığında ise, 2007 yılında ASEAN Polis Şefleri (ASEANAPOL), bölgesel polis kuvvetleri üyelerine Interpol tarafından siber suçlarda eğitim verilmesi için bir program hazırlaması gösterilebilir. Daha geniş bir şekilde, bölgesel güvenlik güçleri ve kanun uygulayıcı organların bölgesel suç veri tabanlarını (Electronic ASEANAPOL Database System) Interpol'ün Küresel Polis İletişim Sistemine bağlamıştır. Bunun nasıl operasyonel hale getirileceği o dönemde açıklığa kavuşturulmamıştı. Bununla birlikte, ASEAN düzeyinde farklı bir siber güvenlik uygulamasını temsil etmiştir (Thomas, 2009).

ASEAN+3¹ ile birlikte 13 ülke, Güneydoğu ve Doğu Asya'da bölgesel bir topluluk oluşturmak için aktif olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda, bölge ülkeleri, kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlamak için, web tabanlı teknolojilere giderek daha fazla güvenmeye başlamışlardır. Teknolojinin bu şekilde benimsenmesine rağmen, devletler giderek artan sayıdaki bölgesel ağları ve kullanıcıları ile beraber geniş bir siber saldırı yelpazesine ve yeni tehditlere maruz kalmaktadır. Bu uluslararası siber saldırılar, ulusal siber güvenliğin yapısından dolayı, ulusal sınırların içinde hükümetlerin ortaya çıkan bu yeni siber tehditleri tek taraflı olarak bertaraf etmesini de zorlaştırmıştır (Thomas, 2009).

Bölgenin güvenlik noktasında ana kurumsal yapısını ASEAN oluşturmaktadır. ASEAN, her ne kadar bölgedeki kronikleşmiş veya geleneksel olan sorunlara çözüm getiremese de sorunların üzerinin örtülmesinde, yatıştırılmasında veya çatışma noktasına ulaşmasını engellemede esas bölgesel teşkilat vazifesini görmektedir. ASEAN, bölge devletlerinin birbiri ile olan ilişkilerinde şiddet faktörünü nötralize etmekte, bu şekilde Güneydoğu Asya tekrar kaos ortamını yaşamasına engel olmaktadır. Bu durum, sadece ASEAN'ın bir başarısı değil aynı zamanda bölge devletlerinin ASEAN'a attıkları önemin derecesini de göstermektedir. Bölge devletleri ASEAN'a ciddi önem vermektedir ve bu durum ülkelerin birbirleri ile olan ilişkilerinde açık bir şekilde görülmektedir. Ancak ASEAN'ın yaptırım gücünün zayıf olması, geleneksel veya kronikleşmiş problemlere çözüm üretilmesini de engellemektedir (Temiz, 2020d, s. 105-106). Sonuç olarak, ASEAN hükümetlerinin birlikte çalışarak, çıkarlarını korumaları giderek daha gerekli hale gelmektedir. Bunu etkin bir şekilde yapmak için ise, farklı sektörlerde bölgesel entegrasyonu teşvik etmek için kullanılan politikaların benimsenmesi ve siber alana aktarılması gerekli hale gelmektedir.

3. ASEAN Siber Güvenlik Konferansı

ASEAN'ın oluşturduğu güven ve diyalog ortamı kendisini farklı şekillerde ve platformlarda göstermiştir. Bunun sonuncusu ise 19 Eylül 2018 tarihinde Singapur'da düzenlenen 3. ASEAN Cybersecurity konferansıdır. Bu konferansa, Singapur İletişim ve Enformasyon Bakanı ve Singapur Cumhuriyeti Siber Güvenliğinden Sorumlu Bakan olan S. Iswaran başkanlık etmiştir. Konferansın basına kapalı oturumuna, tüm ASEAN üye devletlerinden Bilgi ve İletişim

¹ Çin, Japonya, Kore.

Teknolojisi konusunda sorumlu olan yetkililer ile siber güvenlikten sorumlu Bakanlar ve kıdemli görevliler katılmıştır. Toplantıya ASEAN genel sekreteri de iştirak etmiştir (ASEAN, 2018a).

Bu konferansta katılımcı devletler, sınır ötesi siber tehditlerin giderek artan ve acilleşen tehditlerin karmaşıklığını tanımlayabilmek için, ASEAN üyesi ülke liderlerinin Nisan 2018'deki 32. ASEAN Zirvesi'nde, ASEAN üyeleri tarafından Siber Güvenlik İşbirliği Bildirimi'nin kabul edilmesini memnuniyetle karşılamışlardır (ASEAN, 2018a).

ASEAN üyesi ülke katılımcıları, ASEAN'ın farklı platformları arasında ASEAN siber güvenlik girişimlerini koordine etme konusunda uygulanabilecek politikalar hakkında tavsiyelerde bulunma konusundaki girişimlere yanıt olarak, resmi bir ASEAN siber güvenlik mekanizmasının değerlendirilebilmesi, birbiriyle olan ilişkilerinde siber diplomasının geliştirilmesi, politika ve operasyonel konular üzerinde uzlaşmaya varmışlardır. Bu sayede katılımcılar, önerilen mekanizmanın esnek olmasının gerekliliği ile birlikte ekonomik hususlar da dâhil olmak üzere birden fazla boyutun göz önüne alınması konusunda karara varmışlardır.

ASEAN üyesi ülkeler, Singapur'un, ASEAN Sekretaryası ve üye devletlerinden elde edilen verilerle birlikte ASEAN üyesi ülke sektörlerinin de göz önünde bulundurulması konusunda geliştirilmesi önerilen mekanizma teklifinin ana taslağını geliştirme çalışmalarını memnuniyetle karşıladıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, siber tehdidin boyutu ve aciliyeti de göz önüne alındığında, üye devletler sürecin hızlandırılması konusunda da talepte bulunmuşlardır. Bununla birlikte, üye ülkeler, ASEAN siber güvenlik mekanizması önerisini göz önünde bulundururken, konferans sekretaryasının siber güvenlik için geçici ve resmi olmayan bir ASEAN platformu olarak hizmet vermesi gerektiği konusunda da fikir birliğine varmışlardır (ASEAN, 2018a).

Ayrıca, bölgede giderek gelişen ve yaygınlaşan dijital ekonomi ve birbiri ile daha da bağlantılı toplumsal ilişkilerin ortaya çıkmaya başlaması karşısında katılımcı ülkeler, ekonomik ilerleme ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi konularında, kurallara dayalı bir siber alanın önemine dikkat çekmiş ve prensipte anlaşmışlardır. Uluslararası hukukun, bağlayıcı normların ve pratik güven artırıcı önlemlerin sanal âlemde istikrar ve öngörülebilirlik için son derece gerekli olduğu bu toplantıda vurgulanmıştır. Bununla birlikte, konferans katılımcıları, uluslararası

güvenlik bağlamında bilgi ve telekomünikasyon alanındaki gelişmelere ilişkin Birleşmiş Milletler Hükümet Uzmanları Grubu'nun 2015 tarihinde yayınladığı raporda önerilen 11 adet norma imza atmayı ve onaylamayı kabul etti ve ASEAN'ın bunları benimsemek ve uygulamak için çalışacağını vurguladı. Bununla birlikte, bu normların uygulanmasında bölgesel kapasitenin geliştirilmesi konusuna da değinilmesi gerektiği belirtildi. Buna ek olarak katılımcılar, ASEAN Siber İletişim Noktaları Dizini'nin teşkil edilmesine duyulan ciddi ihtiyaç konusunda prensipte desteklerini dile getirmişlerdir. Konunun uzmanlar tarafından daha fazla görüşülmesi gerekliliği ile birlikte daha etkili adımların atılması için çalışmaların artırılması gerektiğine de vurgu yapmışlardır (ASEAN, 2018a).

4. ASEAN Liderlerinin Siber Güvenlik İşbirliği Üzerine Beyanı

Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği üye devletleri olan Brunei, Kamboçya, Endonezya, Laos, Malezya, Myanmar, Filipinler, Singapur, Tayland ve Vietnam temsilcileri 32. ASEAN Zirvesi vesilesiyle ekonomik ilerleme, gelişmiş bölgesel bağlantı ve herkes için yaşam standartlarının iyileştirilmesi konusunda hizmet verdiklerini belirterek, uzun zamandır uluslararası bir sorun olarak kabul edilen siber tehditlerin yaygınlığını ve bölgenin karşı karşıya kaldığı sınır ötesi siber tehditlerin ASEAN'da yaygınlaşmasıyla karşı karşıya kalınması karşısında durumun ciddiyeti teyit edilmiştir. Siber güvenlik meselesinin, farklı alanlardan birden fazla paydaştan etkili bir şekilde ele alınarak koordineli uzmanlık gerektiren karmaşık bir konu olduğu da yeniden belirtilmiştir. Ayrıca, siber alanın potansiyel olarak önemli bölgesel ekonomik ve teknolojik gelişme için çok büyük ve önemli bir fırsat oluşturduğunu ve önemli bir istihdam kaynağı olarak hizmet edebileceğine de vurgu yapılmıştır. Uluslararası siber davranış normlarının desteklenmesinin, güven ve nihayetinde kurallara dayalı bir siber alanın geliştirilmesinde önemli olduğu belirtilmiştir (ASEAN, 2018a).

Uluslararası hukukun ve özellikle Birleşmiş Milletler'in, barışı ve istikrarı sağlamanın ve açık, güvenli, istikrarlı, erişilebilir ve barışçıl bir Bilgi ve İletişim Teknolojisi (BİT) ortamını teşvik etmenin geçerli ve gerekli olduğu beyan edilmiştir. Devlet egemenliğinin ve egemenlikten kaynaklanan uluslararası normların ve ilkelerin, BİT ile ilgili faaliyetlerin devletlerin davranışları ve kendi bölgelerinde BİT altyapısı üzerindeki yetki alanları için geçerli olduğu, ASEAN'ın siber güvenlikle ilgili uluslararası politika ve kapasite geliştirme çerçevesini daha da

geliştirmeyi amaçlayan uluslararası tartışmalarda, bölgesel çıkarları daha etkin bir şekilde ilerletmek için ortak bir sesle konuşma ihtiyacının olduğu yinelenmiştir (ASEAN, 2018a).

ASEAN Uluslararası Suçlarla İlgili Bakanlar Toplantısı-AMMTC (ASEAN, 2017), ASEAN Telekomünikasyon ve Bilgi Teknolojileri Bakanları Toplantısı-TELMIN (ASEAN, 2015), AMCC (ASEAN, 2018a), ASEAN Siber Kapasite Programı (Parameswaran, 2017), ASEAN Bölgesel Forumu (ASEAN, 2018b) Bilişim Güvenliği Konusunda Profesyoneller Arası Toplantı ve ADMM Plus Siber Güvenlik Çalışma Grubu Toplantısı gibi çabalarla, siber güvenlik ve siber suçlarla ilgili kanun uygulayıcı eğitim de dâhil olmak üzere, daha fazla bölgesel siber güvenlik işbirliğini ve kapasite geliştirmeyi teşvik etmek için yapılan çalışmalarını desteklemektedir. Birleşmiş Milletler de dâhil olmak üzere diğer çok taraflı şekilde siber tehditleri ele alma girişimleri değerlendirilmektedir (ASEAN, 2006).

ASEAN üye devletleri arasında, ASEAN Siber Kapasite Programı, AMCC ve ASEAN-Japonya Siber Güvenlik Kapasite Geliştirme Merkezi de dâhil olmak üzere, siber normların yanı sıra, devam eden ekonomik ilerlemeye katkıda bulunacak, ASEAN'da yaşam standartlarının bölgesel bağlanabilirliği ve gelişmiş yaşam standartlarına katkıda bulunacak barışçıl, güvenli ve esnek kurallara dayalı bir siber alanın genişletilmesi, siber güvenlik politikalarının geliştirilmesi ve kapasite geliştirme girişimleri konusunda daha yakın işbirliği ve koordinasyon oluşturulması gereği kabul edilmiştir (ASEAN, 2018a).

Tüm ASEAN üye devletlerinin siber alanda pratik güven artırıcı önlemler alma ve siber alanın kullanımında güvenirliliği tam anlamıyla tesis etme ve bölgesel ekonomik refah ve entegrasyonun artması konusundaki girişimleri geliştirmek için bir dizi ortak, gönüllü ve bağlayıcı olmayan norm kabul etmeyi benimseme ihtiyacı belirtilmiştir. Ayrıca, Diyalog Ortakları ve diğer dış bağlantılar vasıtasıyla siber güvenlik konularında ve ARF ve ADMM-Plus da dahil olmak üzere diğer ASEAN liderliğindeki platformlarda, gelişmiş diyalog ve işbirliğinin son derece önemli olduğu kabul edilmiştir (ASEAN, 2018b).

İlerleyen dönemde, AMCC, TELMIN, ASEAN-ICT ve Siber Güvenlik Bakanlarının yanı sıra AMMTC gibi diğer ilgili sektörel organların devletin somut ve pratik norm listesi tanımlaması amacıyla görüşmelerde bulunmalarını sağlamak için, tüm ASEAN üye devletlerinden bakanlarla ilgili ASEAN'ın kritik altyapı

zayıflıklarının giderilmesinde, sınır ötesi işbirliğinin benimsenmesi ve uygulanması yönünde çalışabilecekleri, siber alanın suçlu veya terörist aktiviteler amacıyla kullanımını engellemek için kapasite oluşturma ve işbirliğine yönelik tedbirleri teşvik ederek, siber alandaki sorumlulukları 2015 yılındaki Bilgi ve Telekomünikasyon Alanındaki Gelişmelerle İlgili Birleşmiş Milletler Hükümet Uzmanları Raporu'nda önerilen gönüllü normları referans alarak yapmanın önemli olduğu belirtilmiştir (ASEAN, 2018a). Tüm bu adımlardan da anlaşılacağı gibi, ASEAN'ın vizyonu bölgenin coğrafi konumu ile sınırlı değildir (Dai, 2003).

Sonuç

Siber alan, dünyanın büyük bir kesimin faaliyet gösterdiği kritik bir ortamdır. Teknoloji, siber alanın kullanımını geliştirdikçe, bu kullanılan alan da genişlemektedir. Artan bağlantı, şimdiye kadar devletler, ticari pazarlar veya toplumlar tarafından tecrübe edilmeyen yeni nesil tehditler anlamına gelmektedir. Bu tehditler, teknoloji genişledikçe artış göstermiştir. Bu yeni tehditler yeni tepki türleri gerektirmektedir ki, bunlar hem gerçek hem de sanal dünyada gerçekleştirilebilecek olanlardır. Etki alanlarına bakıldığında siber güvenliğin sağlanmasının zorluğuyla başa çıkmak, küresel manada toplumların karşılaştığı en önemli sorunlardan biri olarak görülebilir. Devletler, bu konuda bireysel ve toplumsal egemenlik üzerinde sağladıkları koruyuculuğu azaltmadığı sürece, pazarlarının, sivil toplumların ve vatandaşların siber tehditlere maruz kalma oranının artabileceği anlaşılmaktadır.

Devletlerin iç politikalarını, müdahale etmeme ve egemenliğe saygılı olma ortak doktrini çerçevesinde koruduğu Güneydoğu Asya'da, bu durum, aslında ASEAN kurulduğunda korumak için üstlendikleri sosyal istikrarı ve ekonomik refahı tehlikeye attıkları anlamına da gelebilir. Bu nedenle, siber tehditler söz konusu olduğunda, devletlerin egemenliğinin yumuşatılması meselesinde daha fazla koruma sağlamak amacıyla egemenliğin bu konuda azaltılmasını savunmak mümkün olabilir. Bu durum, egemen kaygıların azaltılması, bölgesel ekonomik ve finansal işbirliği gibi daha az çekişmeli alanlarda görülmüş olmasına rağmen, yukarıda belirtilen durumlar, bu konu ile mücadele edilmesi gerektiğine işaret etse de, henüz tam anlamıyla mücadele ASEAN şemsiyesi altında gerçekleşmemiştir.

Bu ulus ötesi tehditlerin en iyi şekilde nasıl ele alınacağını göz önünde bulundurarak, politika yaklaşımının ne olması gerektiğini ASEAN belirlemek

zorundadır. Bu nedenle bölgesel bir yaklaşım mı, yoksa ihtiyaçları karşılamak için daha uygun bir küresel cevap mı ortaya konmalıdır. Şüphesiz, bölge ile küresel arena arasındaki bağlantı, birliğin uluslararası örgütlere kendi ihtiyaçlarını karşılama konusunda ortak platform oluşturulmasıyla, devlet bazlı olmaktan çıkıp bölgesel bir konum kazanmıştır. Bununla birlikte, diğer bazı kuruluşlar da görülen sorunlar gibi uluslararası platform, bireysel devletlerin ihtiyaçlarına yönelik ortak tepkilerin geliştirilmesinde ve çözüm arayışında en iyi yer olmayabilir. Uluslararası arenada, belirli bir sorunun hızlı bir şekilde çözülebilmesi için büyük bir boşluğu olan biden fazla devlet bulunması gerekmektedir. Siber alandaki değişimin hızlılığı ve devletlere, pazarlara, toplumlara ve bireylere karşı web tabanlı tehditlerin artarak devam etmesi, dünya nüfusunun çoğunun iletişim kurduğu temel ortam korunacaksa, aktörleri güçlendirerek derhal harekete geçilmesi gerekliliği ASEAN üyesi devletler tarafından hemen fark edilmiştir.

ASEAN’da ihtiyaç duyulan, benzer gelişim düzeylerinde, benzer ihtiyaçları olan devletlerin siber güvenliği arttırmada birlikte çalışabilecekleri bir yapıdır. Ulus ötesi anlamda, siber alanı güvence altına alan bölgesel programlar, uluslararası ve yerel sistemler arasındaki bağıdır. Dolayısıyla bu programlar, devletlerin, diğer ortaklarına farklılıklardan ziyade benzerliklerine dayanarak karşılıklı güven içinde siber tehditlere karşı uluslararası tepkiler geliştirmelerine izin vermektedir. Güneydoğu Asya bölgesinde, bu güven, ASEAN, ARF ve ASEAN+3 gibi bölgesel platformların varlığı ile daha da arttırılmıştır. Bu nedenle, siber tehditlere ortak tepkilerin oluşmasında problemler ortaya çıksa bile, diğer bölgesel süreçler siber güvensizliklere karşı verilen gayretlerin ilerlemesini sağlamak için yeterli ivmeyi sağlamaktadır.

Bu ASEAN platformlarının, siber güvenlik tehditlerine bölgesel düzeyde yanıt açısından güneydoğu Asya ülkeleri için en iyi seçim olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca, Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşların oynadığı kritik rolün de dikkate alınması gerekir. Nitekim, ulus ötesi örgütler, devlet faaliyetlerinin gecikmesinde ek bir güvenlik önlemi olarak hareket edebilir. Güvenlik konusunda ASEAN mücadelesi iki taraflıdır. İlki, bölgesel ve uluslararası boyutta uygun bir denge bulmak ve benimsemek. İkincisi ise, devletin ASEAN üyesi olması durumunda, bölgesel yaklaşımların ve uluslararası normların birbirinden ayrılmamasını, bunun yerine paralel olarak gelişmesini sağlamaktır.

Bu nedenle, paylaşılan kültürler, tarihler ve coğrafyalar, siber güvenlik politikalarının bölgesel düzeyde daha da geliştirilmesinde kilit rol oynayabilirken, ortaklıklar hiçbir zaman farklılıklar esas alınarak oluşturulmamalıdır. Bunun gerçekleşmesi durumunda siber alanın güvenliği, onu kullanan herkesin aleyhine olacak şekilde zararlı olacaktır. ASEAN ise bunun önemini hızlı fark etmiştir. Bu nedenle 2018'deki Singapur zirvesi siber güvenlik politikalarının daha sağlam teşkil edilmesi konusunda ciddi bir adımdır. Ancak, ASEAN'ın sorun çözme politikasındaki yavaş hareket etme, burada da kendisini göstermekte ve gerekli adımların atılarak, hızlı bir şekilde fiiliyata dökülmesi zaman alabilmektedir.

Kaynakça

- Acharya, A. (2012). *The making of Southeast Asia: International relations of a region*. Singapore : Institute of Southeast Asian Studies Press.
- Amer, R. (1988). Expanding ASEAN's conflict management framework in Southeast Asia: The border dispute dimension. *Asian Journal of Political Science*, Vol 6:2, 33-56.
- Anthony, M. C. (2005). *Regional Security in Southeast Asia : Beyond the ASEAN Way*. Singapore: ISEAS Publications.
- ASEAN. (2006, Mart 9). *ADMM*. Ocak 3, 2021 tarihinde ASEAN: <https://asean.org/asean-political-security-community/asean-defence-ministers-meeting-admm/> adresinden alındı
- ASEAN. (2012). *EAS*. Mart 9, 2021 tarihinde Chairman's Statement of the 7th East Asia Summit (EAS): [https://www.asean.org/wp-content/uploads/images/documents/Final_Chairman%20Statement%20of%20the%207th%20EAS%20\(Final\).pdf](https://www.asean.org/wp-content/uploads/images/documents/Final_Chairman%20Statement%20of%20the%207th%20EAS%20(Final).pdf) adresinden alındı
- ASEAN. (2015). *Telmin*. Ocak 13, 2021 tarihinde ASEAN: <https://asean.org/asean-economic-community/asean-telecommunications-and-it-ministers-meeting-telmin/> adresinden alındı
- ASEAN. (2017). Temmuz 3, 2019 tarihinde ASEAN, Guiding Criteria and Modalities in Engaging External Parties for The ASEAN Ministerial Meeting on Transnational Crime: <https://asean.org/wp-content/uploads/2012/05/Guiding-Criteria-in-Engaging-External-Parties-for-the-AMMTC-Adopted-ad-ref-by-AMMTC-on-15-August-2017.pdf> adresinden alındı
- ASEAN. (2018a). *AMCC*. Şubat 3, 2021 tarihinde ASEAN: <https://asean.org/chairmans-statement-3rd-asean-ministerial-conference-cybersecurity/> adresinden alındı
- ASEAN. (2018b). *ARF*. Ocak 5, 2021 tarihinde ASEAN Regional Forum (ARF): <https://asean.org/asean-political-security-community/asean-regional-forum-arf/> adresinden alındı

- ASEAN. (2018c, Temmuz 30). *Asean+3*. Şubat 23, 2021 tarihinde ASEAN: <https://asean.org/asean/external-relations/asean-3/> adresinden alındı
- Ba, A. D. (2009). *(Re)Negotiating East and Southeast Asia: Region, Regionalism, and the Association of Southeast Asian Nations*. Stanford, California, USA: Stanford University Press.
- Bentley, G. C. (1986). Indigenous States of Southeast Asia. *Annual Review of Anthropology Volume: 15 Issues: 1*, 275-305.
- Dai, X. (2003). Regionalism Online: A Case Study of e-ASEAN. C. M. Dent içinde, *Asia-Pacific Economic and Security Co-operation New Regional Agendas* (s. 220-241). Ondon, UK: Palgrave Macmillan.
- Dosch, J., & Mols, M. (1994). Why ASEAN Co-operation Cannot Work as a Model for Regionalism Elsewhere —A Reply. *Economic Bulletin, Vol. 11, No. 2*, 212-222.
- Druce, S. C., & Baikoeni, E. Y. (2016). Circumventing Conflict: The Indonesia–Malaysia Ambalat Block Dispute. M. Oishi içinde, *In Contemporary Conflicts in Southeast Asia* (s. 137-156). Singapore: Springer.
- Emmers, R. (2005). Regional Hegemonies and the Exercise of Power in Southeast Asia: A Study of Indonesia and Vietnam. *Asian Survey, Vol. 45, No. 4*, 645-665.
- Emmerson, D. K. (1996). Indonesia, Malaysia, and Singapore: A regional security core? R. J. Ellings, & S. W. Simon içinde, *Southeast Asian Security in the New Millennium*. Armonk, NY: M. E. Sharpe.
- Hund, M. (2003). ASEAN Plus Three: towards a new age of pan-East Asian regionalism? A skeptic's appraisal. *The Pacific Review, 16:3*, 383-417. doi:10.1080/0951274032000085644
- Parameswaran, P. (2017, Eylül 16). *ASEAN's New Police Database Takes Shape Amid Terror Fears*. Ocak 23, 2021 tarihinde <https://thediplomat.com/2017/09/aseans-new-police-database-takes-shape-amid-terror-fears/> adresinden alındı
- Seow, J. (2018, Mart 13). Asean must stand united amid tidal pulls on members as regional powers grow in strength: PM Lee Hsien Loong. *The Straits Times*. Nisan 2, 2021 tarihinde <https://www.straitstimes.com/singapore/tidal-pulls-on-asean-members-as-regional-powers-grow-in-strength-but-these-must-not-lead> adresinden alındı
- Severino, R. C. (2008). *ASEAN*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies Press.
- Temiz, S. (2019a). ASEAN ve Güneydoğu Asya Bölgeselciliği Üzerine Etkisi. *KAÜİİBFD, 10(20)*, 1086-1116.
- Temiz, S. (2019b). ASEAN'ın Bölgesel Sorunların Çözümüne Yönelik Sistematiği ve Bu Bağlamda ASEAN – Çin İlişkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 33(4)*, 1319-1343.

- Temiz, S. (2019c). MAPHILINDO: Malezya, Filipinler ve Endonezya Arasında Pan-Malayizm Temelli Güneydoğu Asya Teşkilatı ve Güneydoğu Asya Bölgeselciliğine Etkisi. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 227-252.
- Temiz, S. (2020a). ASEAN'da Kolektif Kimlik İnşa Çabaları ve Sömürgecilik Etkisi. G. Çapar içinde, *Uluslararası İlişkilerde Kimlik Perspektifinden Dış Politika Biz ve Ötekiler* (s. 209-237). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Temiz, S. (2020b). Asya-Pasifik'te Uluslararası ve Bölgesel Güvenliğe Yönelik Politika Geliştirme Mekanizması: ASEAN Bölgesel Forumu. H. Acar içinde, *Küresel Terör ve Güvenlik Politikaları* (s. 373-397). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Temiz, S. (2020c). Güneydoğu Asya'da Terörizm: Endonezya'da Jamaah Islamiyyah (JI) Örgütü ve Faaliyetleri. H. Acar, & S. Yenal içinde, *Siyasal Şiddet ve Radikalleşme Bağlamında Terör Örgütleri* (s. 241-268). Ankara: Nobel Akademik.
- Temiz, S. (2020d). Hindişin Bölgesinde Aktüel Gelişmeler. İ. Ermağan, M. Özay, & Ö. Z. Keyvan içinde, *Dünya Siyasetinde Asya-Pasifik 2-3* (s. 81-110). Ankara: Nobel Akademik.
- Temiz, S. (2021). *ASEAN-Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği Siyasi Yapısı ve Gelişimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Temiz, S., & Aydoğdu, E. T. (2019). ASEAN ve Türkiye İlişkilerine Bir Bakış: Güneydoğu Asya'nın Yükselen Birliği Olarak ASEAN. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(19), 563-586.
- Thomas, N. (2009). Cyber Security in East Asia: Governing Anarchy. *Asian Security*, 5(1), s. 3-23.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.